

ТАЇНА ТА ОДКРОВЕННЯ ВИСОКОГО МИСТЕЦТВА АНАТОЛІЯ ПОНОМАРЕНКА

(до 95-річчя від дня народження)

Микола Дьомін
мистець,
член Національної
спілки художників України,
м. Київ

Наш час — це час політичного і військового протистояння, кардинальних реформаторських перетворень, переформатувань усіх сфер життя. А найперше — це час становлення національної самосвідомості українців. Все більше набуває розмаху рух від певної інфантильності й невпевненості до утвердження європейських цінностей. Цьому сприяли і події студентських протестів й голодування на граніті, Помаранчевої революції та Революції Гідності, і післяреволюційний волонтерський рух на допомогу військовикам у зоні АТО, і добродійна допомога пораненим українським бійцям у шпиталях. Усе це нагадує вже пройдені історичні шляхи наших пращів, дідів, батьків, котрі в різні часи боронили терени України від чужоземних зайд. У цьому контексті важливо згадати і визвольні змагання за часів Козацької держави під проводом *Богдана Хмельницького*, і державотворчу діяльність *Івана Мазепи*, і українські революційні події 1917—1921 років під час УНР, і героїчні сторінки боротьби України на фронтах Другої світової війни.

Нині, у час нового українського поступу і безвізу з Європейським союзом, нас радує порозуміння між ветеранами, які воювали під різними прапорами, але з єдиною метою — визволити козацькі терени України.

Одним із таких воїнів, котрі звільняли наші багатостраждальні землі від ворогів, був *Анатолій Федорович Пономаренко*, який отримав бойове хрещення 1943 року на Сіверському Дінці. Особливо пам'ятними для нього були бої за визволення козацького краю — Запоріжжя. Це — форсування Дніпра, бій за острів Хортицю, де Пономаренка було тяжко поранено. Потім шпиталь, тривале лікування, інвалідність I групи. Анатолій Федорович відзначений багатьма бойовими нагородами, але орден Богдана Хмельницького III ступеня, до якого був представлений за хоробрість і тактику ведення бою, молодий лейтенант, на жаль, так і не отримав.

Майбутній художник уперше побачив світ 2 лютого 1922 року у смт Катеринополі на Черкащині. Батьки його були освіченими інтелігентними людьми — переймалися культурою, цікавилися мистецтвом. Мати, *Людмила Іванівна*, завідувала дитячим дошкільним закладом. Батько, *Федір Іванович*, знався на живописі, був директором Катеринопільського банку і, крім того, майстром на всі руки. На жаль, він рано пішов із життя, коли Анатолію було 6 років. Дід Анатолія, Василь Назарович, був відомим земським лікарем у Звенигородці й Катеринополі, займався приватною практикою. Ще підлітком юний художник під впливом матері брався до вишивання, залюбки малював, ліпив із глини, оформлював учнівські стіннівки, брав участь у роботі шкільного драмгуртка, допомагав у виготовленні декорацій і костюмів для вистав, в яких показав свої акторські здібності. При оформленні вистави “Назар Стодоля” всі декорації малював сам та ще й грав роль старости.

Анатолій Пономаренко.
Перший цивільний одяг після війни.
Кінець 1940-х років

Юнак прагнув стати театральним художником, але війна внесла жорсткі корективи. Замість художнього навчального закладу — військове училище у глибокому тилу, а навесні 1943 року — фронт...

У книзі мемуарів гвардії підполковника у відставці **Л.К. Кирилуші** «Их будет помнить мир спасенный» є спогади й колишнього командира 5-ї роти 2-го батальйону 180-го полку 60-ї стрілецької дивізії гвардії лейтенанта у відставці А.Ф. Пономаренка (орфографію збережено):

«Безпосередньо до Запоріжжя після виснажливих боїв ми підійшли 13 жовтня. До його заводів, будинків, що називається, рукою подати... При наступі полку наш 2-й батальйон знаходився завжди в центрі. В батальйоні три роти. Тому ми — середина побудови батальйону. А отже, й діставалось нам більше за інших. Так ось, за наказом комбата підняв я роту в атаку на рівному смарагдовому полі (зійшли озимі). Тільки піднялись на пагорб, як нас накрив шквал кулеметно-мінометного вогню. На моїх очах полягло не менше половини роти. Благо, новий наказ надійшов: «Відставити наступ!». Залягли, стали окопуватись, виносити поранених... Наступили сутінки. Ми мовчимо. Противник теж мовчить. Над степом — зловісна тиша. Ждемо, виснажуючись від напруги, сигналу. І ось на небі спалахнули червоні, оранжеві відблиски. Почувся рев і гуркіт. Як тільки він стих, загуркотіли танкові мотори, заскреготали гусениці. Пора!

Наш батальйон, напевно, як і весь полк, швидко рушив до Запоріжжя, до магнеєвих заводів (як вони тоді називались)... Бій набрав силу... Небо було у смугах ракет і трасуючих куль... Орієнтувались по шуму танків і за пострілами там, у місті... Та ми вперто пробивались до Дніпра, знищуючи на шляху кабелі зв'язку, возневі точки ворога... Коли зовсім розвиднилось, зрозумів, що на нашій ділянці німці пішли на другий берег Дніпра, на

Хортицю... Ми кинулись до води. Хто каскою черпав дніпровську воду і жадібно її пив. Інші умивались. Раділи, як малі діти, ось він, наш Дніпро! Радість — радістю, але скільки нас лишилось? Став збирати роту. Зробив перекличку: тридцять солдат і один офіцер. У сусідній роті зліва — ні одного офіцера. Старший за званням — старшина. Із командирів рот вицілів лиш я... Дня через два в роту прибуло поповнення — в основному мешканці Запоріжжя.

В цей час вийшов Указ про заснування нового ордена — Богдана Хмельницького... Із штабу дивізії повідомили, що я представлений до нагородження орденом Богдана Хмельницького III ступеня. До цих пір нагород не мав. Десь через тиждень після звільнення Запоріжжя нас, командирів підрозділів, визвав до себе генерал-майор **Монахов**. Від нього ми дізнались, що дивізії наказано форсувати Дніпро і створити плацдарм на острові Хортиця. Нашому 180-му полку випало йти в третьому ешелоні.

Раптом генерал Монахов уважно на мене подивився. — А де ваші нагороди? — спитав він.

Хтось із штабістів нагадав, що надіслали документи про нагородження мене орденом Богдана Хмельницького.

— Коли ще це буде? — заперечив командир дивізії. Він покликав начальника штабу й продиктував наказ про нагородження мене орденом Червоної зірки. Незабаром у приміщенні великого будинку в Запоріжжі генерал причепив до моєї гімнастери ордена. Привітав з нагородою і сказав:

— До Берліна ще далеко. Сподіваюсь, що в дорозі «Богдан» вас догонить.

На жаль, цього не сталося. Орден Богдана Хмельницького «доганяє» мене по цей день.

Нашому полку 22-го жовтня було наказано зайняти оборону і прикривати форсування Дніпра підрозділами дивізії... Кипіла від розривів і куль дніпровська вода. Відчували: дуже тяжко приходиться нашим товаришам. Ось повернулись залишки першого загону. Змучені, зранені. Підкріплення, котрі спрямовувались їм на допомогу, зазнали величезних втрат ще на шляху до острова. Взнали і те, що в ніч на 25 жовтня на Хортицю відплив іще один звідний загін. Знову переживали. Несолодко прийшлося і цим десантникам. І ось надійшла наша черга. Вдень комбат зібрав командирів рот, виголосив наказ. З нього дізнались, що наш полк вночі 27 жовтня спрямовується на допомогу другому загону. Першим ріку форсує наш батальйон, а першим рейсом — моя рота... На тому березі я вступаю в обов'язок заступника комбата і до його прибуття несучу всю повноту відповідальності за хід операції. Нам потрібно протриматись день. А вночі підійдуть наступний батальйон, командир полку зі штабом...

Вечором мої хлопці з човнами на плечах, зберігаючи повну тишу, вийшли на берег. Даю сигнал спустити човни на воду. Іще сигнал — усі сіли на свої місця. Після третього сигналу відштовхнулись від берега. Німці виявили нас на середині Дніпра. В повітря полетіла серія різнокольорових ракет. І почалось! По курсу зліва, справа піднялися стовпи води. Декілька снарядів попало

прямо в човні (а розміщувалось в них по 10 осіб). Ми ще тримались, хоча здавалось, що в цьому пеклі нікому залишитися живим не поталанить... Але тут вогневий вал став вибухати. Справа в тому, що артилерія і міномети противника вели вогонь із закритих позицій... Ближче до свого берега вони сліпнули... Відчай змінився надією... Тут я... ткнув веслом у воду і відчув дно.

— В воду — крикнув.

Вода доходила до пояса. Берег — поряд. Добрались більш-менш вдало. Я послав у небо зелену ракету. Це означало, що ми вже на березі. Ми — це біля 60 солдат, два командири взводів і я... Але найперше хочу сказати ось про що. На острові нас чекала жменька героїв, що залишилися живими: 18 десантників займали позиції перед самою водою... Між тим події на острові мали продовження. Вдень ми відбили одинадцять контратак противника... До ночі все ж протримались... На третю ніч на занятому плацдармі знаходився уже весь наш полк на чолі з майором Чайкою і його штабом... А противник все ліз і ліз. Десантники бились, як леви. Вночі сапери ставили перед нашими окопами мінне загородження. І все ж велика заслуга у тому, що ми зуміли втриматися на крихітній п'яді землі, належить нашій артилерії...

Ми протримались на острові до 2 листопада. У ніч на 3-є грудня я обійшов, точніше, оббіг ділянку оборони нашої роти. Добрався до свого “персонального” окопчика на одну людину... Почувся вибух снаряду. Десь метрах в шести від мене. По мені вдарила вибухова хвиля і шматки землі. На ногах встояв. І тут як тут — думки непрошені — “Напевно, кінець!” Але чому ж я стою? Зараз, напевно, почну падати. Дивно, помираю, а зовсім не боляче... Спримігся порухати пальцями ніг. Виходить! Руки теж гаразд. Обмацав тіло. Шинель в багатьох місцях розірвана осколками. Але я цілий, цілий! І болю не відчуваю. І крові нема.

— Хлопці, живий я, живий, — закричав на все горло. Мене втягнули за ноги в окопчик. І тут знову вибух. Мене викинуло з окопу... Ліва частина тіла наче занурилась у гарячу ванну. Зрозумів: кров. Свідомість згасла. Поступово прийшов до тями. Лежу на плац-палатці. Хтось нахилився до мене. Переконавшись, що я при пам'яті, зачитав наказ: “...За проявлену хоробрість при форсуванні Дніпра гвардії лейтенант Пономаренко нагороджується орденом Вітчизняної війни I ступеня”. Відповісти по-уставу — я вже не міг. Не було сил. Переправили мене на лівий берег... під сильним вогнем противника. Потім — довгі місяці лікування в шпиталях... Став інвалідом. Тілом, але не душею. **Коли випадають в житті тяжкі моменти, задую Хортицю: ось коли було тяжко. Значить й інші біди здолаю**”...

Українському образотворчому мистецтві Заслужений художник України Анатолій Федорович Пономаренко займає достойне місце. Цей невтомний пошуковець художньої краси у багатьох жанрах засвідчив свій непересічний талант і через художні образи вніс своє вагоме оригінальне слово в українське мистецтво. Після важких воєнних років Анатолій Пономаренко 1948 року, успішно склавши

іспити, вступив на перший курс архітектурного факультету Київського художнього інституту, але в зв'язку з сімейними обставинами і складним матеріальним становищем перевівся на останній курс Київського художнього училища, яке закінчив 1949 року і був направлений на працю художником-декоратором у Театр російської драми, де пропрацював рік.

У цьому ж році почав працювати на Київській кіностудії художніх фільмів (тепер імені Олександра Довженка). Плідна робота з такими відомими майстрами кіномистецтва, як художник театру **Моріц Уманський**, режисер **Борис Бернет**, оператор **Данило Демуцький**, була для молодого художника справжньою мистецькою школою. На кіностудії А. Пономаренко як художник-декоратор бере участь у створенні кінофільмів “Подвиг розвідника”, “Третій удар”, “Мирні дні”. За рекомендацією М. Уманського від 1951 року молодий художник одночасно працює в Київському театрі юного глядача як художник-постановник, створює ескізи декорацій до вистави “Котигорошко” за казкою **А. Шияна**, опери **В. Кирейка** “У неділю рано зілля копала” та ін. У цих ескізах простежується епічне мислення, наповнення краєвиду та вирішення художнього образу через потрактування пластичних якостей пейзажу. У 1960 році на ВДНГ мистець був нагороджений срібною медаллю за № 6579 (Постанова №154/Н від 14/VI 1960 р. Головного комітету ВДНГ), про що повідомила вдова художника Ірина Петрівна.

З часом творчість А. Пономаренка трансформується і прямує до декоративного розпису — адже він звертається до народних традицій. Як визнаний майстер художнього оформлення він був головним художником при оформленні українського павільйону в Монреалі на міжнародній виставці ЕХРО-67. У Канаді мав зустрічі з українською діаспорою. При формуванні експозиції тієї виставки щораз одягав вишиванку до праці, пропагуючи таким чином національне вбрання українців.

Генеza народної пісенної стихії, фольклору, національного одягу стала набутокм й творчих зацікавлень художника в подальшій творчості, що простежується в оформленні балету “Сорочинський ярмарок” **В. Гомоляки** для Донецького оперного театру (1966). Ескізи оформлення цієї вистави з великим успіхом експонувалися на Бієнале-69 у Сан-Пауло (Бразилія). Туди їх подав Театральний музей ім. Олексія Бахрушина, де зберігаються ці твори. Стихія декоративного народного розпису в ескізах декорацій яскраво простежується і в трактуванні української драматургічної класики водевілів: “Москаль-чарівник” **І. Котляревського**, “По-модньому” **М. Старицького**, “Бой-жінка” **Г. Квітки-Основ'яненка**, де серед орнаментального розмаїття у поданні сценічного образу проглядається добра іронічна усмішка автора. Художник створює ескізи декорацій і до низки інших вистав, де сценічний образ трансформується від мінорного камерного прочитання до мажорного епічного звучання. Художнє оформлення балету “Дон Кіхот” для Донецького театру опери та балету — остання велика робота майстра в оформленні вистав (1986).

Анатолій Пономаренко з дружиною
Гриною Петрівною у Криму. Артек, поч. 1970-х років

Анатолій Пономаренко як художник з витонченим естетичним смаком з успіхом працював також у галузі плаката та рекламної афіші. Виразні, надзвичайно вдало вирішені афіші Республіканської художньої виставки 1964 року, присвяченої 150-річному ювілею Т.Г. Шевченка, республіканських виставок робіт художників театру і кіно. Інший підхід до вирішення образного ладу простежується в афіші до опери “Богдан Хмельницький” *К. Данькевича* в постановці Театру опери та балету України ім. Т.Г. Шевченка, де використано тільки шрифтове наповнення структури аркуша. До ювілею великого Кобзаря за ескізами А. Пономаренка випущено декілька значків. Художник також є автором знаків-моделей лауреатів премій імені Катерини Білокур, Івана Котляревського, Василя Касіяна, Миколи Островського, аверсу і реверсу ювілейної української монети. За вагомі здобутки в галузі графічного мистецтва до 50-річного ювілею Анатолія Пономаренка 1972 року йому було присвоєно почесне звання Заслуженого художника України.

Плідна робота автора в жанрі плаката знайшла своє продовження в художній листівці. Мистець збагачує її тло стилізованим зображенням мотивів рослинних елементів, орнаментикою, що закорінені в українське народне мистецтво, зокрема у вишивку та народний розпис. Таке вирішення композицій листівок майстром асоціативно перегукується з творами *Ганни Собачко* та *Катерини Білокур*. Окремі листівки, зокрема “Ласкаво просимо на весілля”, витримали силу-силенну перевидань. За серію святкових листівок різних років художник став лауреатом премії ім. В.І. Касіяна 1979 року.

Анатолій Пономаренко є автором низки творчих удалих доробок у галузі книжкової графіки. Ім'я Анатолія Федоровича в цьому жанрі по праву стоїть поряд з іменами провідних майстрів тогочасної української графіки, такими, як *Георгій Якутович*, *Олександр Данченко*, *Анатолій Базилевич*, *Софія Карафакорбут*, *Володимир Куткін* та інші. Він однаково успішно та з великим захопленням працював над художнім оформленням видань для дітей, літературної класики, наукових і науково-популярних книг, пар-

титур оперних та балетних творів, збірок народних пісень тощо.

З великою любов'ю до Кобзаря мистець ошатно оформив тритомник вибраних творів Тараса Шевченка. Суперобкладинка і заголовок цього ювілейного видання — це блискучий взірць синтезу шрифту, рослинних орнаментальних елементів й народних мотивів вишивки з архітектонікою аркуша (1961, перевидання 1968). За це видання на ВДНГ колишнього Союзу 1962 року А. Пономаренко отримав другу срібну медаль за №11095 (Постанова №375/Н від 2/XI 1962 р. Комітету ради ВДНГ). Водночас постійна спрямованість автора на пошуки нових зображальних засобів окреслили новаторський підхід художника до оформлення творів класиків української літератури: *Володимира Сосюри*, *Андрія Малишка*, *Олександра Довженка*, *Олеся Гончара*, *Гната Хоткевича*, *Павла Усенка* та інших.

Надзвичайно вдало, з великим художнім смаком Анатолій Пономаренко 1967 року створив суперобкладинку та орнаментально-шрифтові композиції до видання “Слово о полку Ігоревім та його поетичні переклади та переспіви ХІХ—ХХ століть в українській літературі”. А. Пономаренко вдається до оформлення видань, пов'язаних з образною стихією українського народного мистецтва.

Весільна листівка
роботи Анатолія Пономаренка

Суперобкладинка до ювілейного багатотомного видання:
“Тарас Шевченко. Твори”. 1964 р.

**Анатолій Пономаренко
за робочим столом у майстерні. Початок 1980-х років**

Помітним явищем на цьому шляху є книга *Бутника-Сіверського* “Українське радянське народне мистецтво” (К.: Наук. думка, 1970), де суперобкладинка збагачена розписами Катерини Білокур. Оформлення цієї книги привертає увагу читача і глядача своєю святковістю. За висловом самого художника, найбільш вдалим у цьому його книготворенні є декоративно-шрифтове оформлення книги “Українські народні пісні в записах Софії Тобілевич” (К.: Наук. думка, 1982). У цьому виданні все — від суперобкладинки до найдрібніших деталей — закономірно продумано й магічно-таємниче звучить стихією народних пісень, яскравою обрядовістю, журливим та жартівливим буттям-побутом українського народу, високочолим вертепним дійством.

У 70-х роках минулого століття Анатолій Пономаренко звертається до станкового малярства жанрів: пейзажу, натюрморту та декоративного розпису у техніках акварелі, пастелі, темпері. Цим він засвідчив свій великий мистецький досвід, що окреслився у смугу творчої зрілості. Пейзажі Майстра вирізняються стриманим гармонійним колоритом та філософською заглибленістю у предмет чи мотив зображення, їхню соціальну значимість. Це такі твори, як “Поклик”, “Прийшла в Карпати осінь”, “Осінь”, “Зима”, “Кримський пейзаж”, “Зацвіли персики”, “Юрмала взимку” та багато інших емоційно забарвлених красвидів України. Не залишився байдужим А. Пономаренка і до жанру натюрморту, який отримав у творчості художника яскраве, неповторне звучання. Мистець засвідчив своє захоплення предметами народного побуту, ужиткового мистецтва, розмаїттям квітів, вазонів тощо. За малярські успіхи в цій галузі Спілка художників 1975 року нагородила художника пам’ятною медаллю меморіалу Архипа Куїнджі.

Коли вдивляєшся у твори майстра пензля, що побудовані на випадкових, емоційно насажених чинниках фактури — неможливо не захоплюватися майстерністю мистця. Аналізуючи ці його твори, можна зауважити: композиційно у структурі натюрморту домінує якась велика пляма з цікавим силуетом, що поступово трансформується в конкретні предмети, приміром “Натюрморт з волошками”, “Вазон на червоному столі”, “Соняшники у глечику”, “Чорнобривці”, “Натюрморт з бегонією”, “Натюрморт з соняшником”, “Повняки”, “Куточок майстерні” та багато інших. Аналогічне вирішення структури натюрмортів знаходить свій відгук у декоративних розписах, до яких звертався художник. Цілеспрямована, багатогранна і де в чому спонтанна еволюція творчої манери мистця у наш час демократичних перетворень у суспільному житті набула нових художніх обріїв і творчих авторських відкриттів. Майстер пензля вдається до абстрагованих безпредметних асоціативних композицій, де використовує різноманітні авторські техніки, ускладнює їх штуркарською фактурою та нашаруванням колажу.

**В’їзд художників СРСР. Москва, Кремль, 1977 р.
На передньому плані зліва направо:
Нірод Федір Федорович,
Пономаренко Анатолій Федорович.
Крайній праворуч — Чернявський Георгій Георгійович**

**На відкритті виставки художників — ветеранів війни у
Республіканському виставковому павільйоні в Києві.
Зліва направо стоять:
Чернявський Георгій Георгійович, Артамонов Олексій
Михайлович, Білостоцький Анатолій Юхимович, Дзюбан
Іван Феодосійович, Пузирков Віктор Григорович, Бельський
Михайло Гаврилович, Пономаренко Анатолій Федорович,
Шталін Віктор Васильович**

У Києві 1983 року в залах Спілки художників України відбулася велика персональна виставка Анатолія Пономаренка, яка засвідчила великий непересячний талант автора і стала своєрідним камертоном тогочасних багатогранних шукань в образотворчому мистецтві. Високий емоційний сплеск почуттів при огляді експозиції виставки відвідувачами, естетична складова у сприйнятті творів засвідчили захоплені слова глядачів і побратимів по мистецькому цеху у книзі відгуків. На персональній виставці Анатолія Федоровича 1995 року в одній із галерей на Андріївському узвозі автор цих рядків, спілкуючись з художником, зауважив захоплені відгуки відвідувачів цього вернісажу. Вражені глядачі не йняли віри, що автор цієї соковитої асоціативно-декоративної виставки — не сучасний молодий енергійний художник, а поважний метр, із-під пера і пензля якого вийшла сила-силенна творів, серед яких чимало справжніх перлин образотворчого мистецтва. Творчість визнаного до-свідченого майстра у той доленосний час для України квітнула усіма барвами веселки, буяла у нестримній фантазії, збагачуючи українців таїною справжнього мистецтва.

На жаль, 31 липня 2006 року на 85-ому році життя Анатолій Федорович упокоївся. Похований він на Байковому цвинтарі.

Варто наголосити на життєвому кредо Анатолія Пономаренка, сказати про нього як про особистість, висвітлити його людяні душевні та моральні якості. Погодьмося, що у час закритого авторитарного суспільства не кожного з художників (ще й без партійного квитка провідної і керуючої) можуть обирати упродовж більш як 30-и років головою секції театру і кіно Спілки художників України. Анатолій Пономаренко обирався і членом правління республіканської та загальносоюзної Спілки художників. Від початку хрущовської “відлиги” у 1960-х роках Анатолій Федорович був художнім консультантом у видавництві “Радянський письменник”, постійним автором у видавництві “Мистецтво”, де й вийшов у світ його альбом 1986 року з передмовою автора-упорядника

Література

1. Дев'янін А., Коновалов Г. Митець і книга. — К.: Мистецтво. 1969. Обкладинка та суперобкладинки роботи А. Пономаренка.
2. Журавель О. На передовій. Інтерв'ю з головою республіканської комісії художників-ветеранів війни Спілки художників України, заслуженим художником УРСР А.Ф. Пономаренком. *Культура і життя*. 14 жовтня 1979 р. №82(2571). С. 3.
3. Пономаренко А. Каталог виставки творів: театральне-декораційне мистецтво, графіка, живопис, декоративний розпис. Автор вступної статті та упорядник каталогу О. Журавель. — Київ, 1983. С.48.
4. Пономаренко Анатолій. Альбом: Книжкова графіка, плакат, листівки, театральне-декораційне мистецтво, живопис, станкова графіка. — Автор-упорядник О.Ф. Журавель. К.: Мистецтво, 1986. 112 с.
5. Дьомін Микола. Театральні екзерсиси, графіка і живопис Анатолія Пономаренка: До 80-ліття митця. *Вітчизна*. 2002. Ч.11—12. С.151, 160.

Анатолій Пономаренко у майстерні на вулиці Перспективній. Київ, поч. 2000-х років

О.Ф. Журавля. Анатолій Федорович співпрацював з видавництвами “Молодь”, “Політвидав України”, “Радянська школа” та ін., був учасником багатьох тематичних художніх виставок, у тому числі й закордонних. Твори його виставлялися майже в усіх столицях Європи, в Канаді, Бразилії, Японії, Пакистані та інших країнах. Твори художника знаходяться у багатьох музеях України та за її межами.

Майже нема такої сфери в образотворчості, де б художник не приклав свого натхненного пензля, працелюбних рук, що витворюють високі обрії справжньої краси. Бо ж талановита людина має талант у багатьох сферах діяльності. Таке твердження вповні ілюструють й творчі здобутки Анатолія Пономаренка у різних видах і жанрах образотворчого мистецтва. Завдяки такій універсальності та різнобічному таланту мистець отримав справжнє визнання, любов і шану українців. Національне мистецтво в особі Анатолія Пономаренка має художника, який насажує соціум барвисто уквітчаним килимом людських почуттів не тільки у погідні мирні дні, але й у нинішній час воєнного лихоліття нашого життя. Творчість видатного майстра пензля, класика українського мистецтва являє українцям щораз нові грані, наче коштовний діамант квітне новими барвами, роздаровуючи таїну і одкровення високого мистецтва. ■

6. Дьомін Микола. Неповторний світ класичного мистецтва: до 80-ліття заслуженого художника України Анатолія Пономаренка. *Трибуна*. 2002. Ч. 9—10. С. 44—45: 14 іл., фото.
7. Дьомін Микола. Розмаїта палітра. *Літературна Україна*. 3 липня 2003 р. № 26 (5019).
8. Дьомін Микола. Такий його шлях: Анатолію Пономаренку — 80. *Образотворче мистецтво*. 2003. Ч. 4. С. 83.
9. Кирилуша Л.К. Их будет помнить мир спасенный. — К.: Изд-во полит. литературы Украины, 1991. 272 с.; С. 114—116, 133—136.
10. Розанова Н. Грані таланту. У майстерні художника. Арфами. *Вечірній Київ*. 31 серпня 1978 р. № 201 (10420). С. 3.
11. Розанова Н. У містах-героях: Севастополь. Дарунок київських митців. *Вечірній Київ*. 10 жовтня 1983 р. № 234 (11949). С. 3.
12. Свари С. Прем'єра. Дон Кіхот. *Социалистический Донбасс*. 29 марта 1987 г. № 61(16969). С. 4.